

[Без конверту]

[С. 1]

«33-й: Голод.» Під таким заголовком було надруковано в газеті «Сільські вісті» № 282 9-го грудня 1988 р. Добірку : Запрошуємо до створення книги меморіалу.

Я далеко не той чоловік щоб міг допомогти чимось у такій важливій справі и все таки мені хочеться розповісти дещо з того що я до цього часу не забулося.

Народився я в рік революції – 1917й тож в 1933^{ем} я мав повних п'ятнадцять років.

П'ятнадцять років, вік самої вразливої, самої спостережливо-допитливої і самої міцної пам'яті. Тож і розповідь свою я продовжу важливу спираючись лише на її – пам'ять свою.

Розповідь

[С. 2]

напевне короткою не буде бож коли щось десь уже закінчилось, тож воно десь мало початок, не зясувавши якого, чи ж можливо зрозуміть кінець. Розповідь не біографічна. Розповідь про велике людське горе, горе яке, не минуло і нашу сім'ю, тому і буду розповідати майже про себе, бо своє власне горе найбільше було видним і найбільше зрозумілим.

Мої батьки:

Батько Пуд Степан Федорович, 1889 р. народження, до революції – безземельний чоботар, одинак.

Мати челядка нашого сільського попа Крота Федора, по прозвіську Кротевич. З 14ти річної дівчинки до 22х річної нареченої прослужила вона в попа і від його вийшла заміж. 1993 [р. – ймовірно мається на увазі 1893 рік]

[С. 3]

батько мій помер. Я потім кожне літо як тільки зникав сніг, ішов на хутір і пас корів аж поки знову на землю падав сніг. Так було 1928-29-30 роках.

На той час, скасувався НЕП.

Наймитів на хутори уже більше не брали. У нашому селі було засновано комуну «Незалежник України».

А серед поля між сіл: моє село Ольшане і друге село що тоді звалось Баба, будувалося подвір'я радгоспу «Червоний степок»

Я продовжував пасти корів своїх селян, так звану понашому, посільському: «Обчеську череду». Навіть ще у 1933 році навесні я набрав у свою череду корів, десь десятків зо два. Попасти довго їх мені не довелось. Майже нестало корів. Хто свою продав,

[С. 4]

хто свою зарізав, укось її забрали, а в кого і вкрали. Були тоді у нас і злодії що потім перетворились у бандитів, і грабували селян зі зброєю в руках. Немало відтого терпіли селяни, и все таки, то було далеко навіть і до півбідноти.

Біда насувалася з другого боку...

Село було вже кимсь поділено, на три окремі класи: Бідняки, Середняки і Куркулі. Дійсно куркулями в нашому селі було всього два господарі: Пан Кротевич та пан Федорович. Вони уже були розкуркулені і на подвір'ї Кротевича тепер була комуна, а подвір'ї Федоровича - гуртожиток для учнів школи колгоспної молоді (ШКМ) що знаходилась у нашому селі у двох поверховому будинку збудованому до революції і мала теж призначення.

[С. 5]

Про тих панів уже навіть забули. Тепер робились нові списки. Списки куди втрапили добра третина найпроцьовитіших селян. В їх все відбиралось. Як говорили ті хто мав право відбирати:

Конфіскувалось. Будівлі, худоба с/господарський реманент, земля, хліб, одяг, птиця бджоли. Всім люди жили, конфіскувалось і переходило в користування комунарів. В такий спосіб пограбованих людей вивозили з села, везли на станцію, садовили в вантажні вагони і везли кудись на північ. І хоч на кожному видному місці красувалось гасло: Бідняки й середняки, всі до колективу, селяни дружньо і мужньо опиралися тим найпотужнішим закликам.

[С. 6]

Відсотки колективізації ніяк не зростали затож гасло: «Знищимо куркуля як клас!» перевищувало відсотки виконання і йшло з самого переду всіх інших галузей нового господарювання. Люди були в розпачі. Люди були налякані, люди не розуміли, що то воно є колгосп. А по селу ходили якісь нікому не відомі люди вдягнуті в дрантя жебрацьке, знаходили собі десь на краю села маленьку, не примітну хатку, збирали там наляканих колгоспом, конфіскацією, і різними не зрозумілими, новими словами віруючих бабусь і нашіптували їм на вухо найрізноманітніші страхіття про кінець світу, про страшний суд, про відмову господа від рабів своїх про восходження на землю в образе человеческого самого Сатани

[С. 7]

і ходить він по світу з книгою шкільною і кличе всіх записуватися в книгу ту. І буде він морить вас голодом, буде на тортури посилає. І хто не витримає, запишеться «Во веки веков в аду, во смоле кипящей ему и его детям быть». Аминь.

В той же день новину таку розповсюджували уже сотні, тисячі, таких бабусь і кожна з них щось додавала, щось підміняла і вже розповідь та сказала була зовсім не жабрачкою, чули її бабусі навіть не по одній, а купно, і чули мовби від самого бога що зовсім недавно прилітав на землю з неба, щоб попередить грішний люд. Бачачи що робиться в дворах що втрапили у список куркулів, чуючи що робиться ночами у дворах, куди зроб-

[С. 8]

лять свій наліт бандити, слухаючи тих, все на світі знаючих бабусь, людина, сама найчесніша людина почувала себе безпорадним звіром в муроване подвір'я загнаним: в який бік не біжи – мурована стіна, ніде немає виходу.

* *

Радянську владу на селі очолювали майже неписьменні, а то і зовсім не письменні люди. Були між їх і занадто щирі будівники нового, та не маючи достатніх знань дуже легко потрапляли зовсім не на ту дорогу. Бо це був період в який кінчалося десятиріччя як нестало нашого великого вождя В.И. Леніна.

А Ленін ще у двадцять першому році у брошурі «О продовольственном налоге» писав: уклонения у худшую сторону, это – злоупотребления примазавшихся к

[С. 9]

коммунистам старых чиновников, помещиков, буржуа и прочей сволочи которая иногда совершает отвратительные бесчинства и безобразия, надругательства над крестьянством. Тут нужна чистка террористическая: Суд на месте и расстрел безоговорочно»...

Мабуть неспроста, ой неспроста: Володимир Ілліч змушений був написати ось такі слова. Та не встигли ті слова здійснитись смерть забрала віднас Володимира Ілліча и чистка яку він мав за необхідну і за не відкладну здійсненою не була. Навпаки: Вся ота сволота яку В.Ілліч мав бажання вичистить, тепер, коли його вже небуло, вона сміло діяла, спрямовуючи написьменних керівників у самі

[С. 10]

найтупіші тупики. Притому голосно викрикуючи: «Ленінським шляхом під мудрим керівництвом нашого рідного, нашого дорогого товарища Сталіна, вперед до перемоги Комунізму!» О як би той горлопастий заклик, кому небудь удалось розшифрувати, с катівні [...], кров би зупинилась в

жилах. Та чито того зробить ніхто не спів, чи нехотів, а може, не розумів і вірив в щирість слів таких, не знаю. Більш того що вірив, вірив кожний хто їх чув, тоді всі вірили...

Зі мною пас корів так же як і як череду з одної вулиці, - Дід Кузьма. Колишній дуже високий чин зі стражників двора його велічества чин як він любив часто говорить: Я не благородіє, я – Ваше високе превосходітельство.

[С. 11]

І коли я іноді хотів його подратувати то так собі спокійно мов про щось зовсім неварте моєї уваги говорив: Ваше високе превосходітельство, ну й високе ж нарівні з коровою, або й корови нижче. Тоді він просто шаленів. В йому кипіла така страшенна лють і не на мене, на революцію, на тих, хто його позбавив золотих наплічників, шнурів із золотими китицями, брязкучих острогів з хромовими, денщиком начищеними чобітьми, дорогої шаблі біля боку і високої посади при найвищому дворі. Він бісився просто: тупав ногами, тряс в повітрі кулаками до хрипоті, викрикував брутальну лайку проклинав і... Погрожував, жахливо погрожував. Забуваючи навіть

[С. 12]

проте: що він є батько за вироком суду розстріляного сина, який здійснив груповий терор убивши секретаря партійної ячейки з яким разом працював головою сільської ради ще в 1928му році у своєму ж селі. Він знав, він відчував, що він є вовк, лише забував, що в його уже давно нема зубів. А вовк який утратив зуби у першу ж зиму гине. [«]Всі ви, колись ще будете висіть на сухих гілляках, будете, Будете!»

[«]Взяли владу голодранці в свої руки та керувать державою, того ще мало. Розум треба мати!

А де вже в тебе той розум візьметься, хто тобі його дав, може батько твій сапожник, чи може мати Кротевича тряпка? Звідкіль його тобі вони взяли коли самі

[С. 13]

його немали?»

А підростеш до влади будеш пнутись, будеш хоч і дурний.

– А чого це я дурний? Я же на рівні з Вашим найвищим превосходительством, пасу корови, та в мене навіть більше в череді корів. Ви ж із царського двора і безніяких перешкод потрапили до череди корів і я Вас дурньом не зову. А чому це ви невірите що я зроблю все навпоки: від череди корів і без ніяких перешкод потраплю аж туди де були Ви у царський двір? Шаленів Кузьма. Я був змушкний тікати і триматись на відстані куди він не міг докинуть костур свій. Лютій ненависті його не було меж Він би міг тоді: рубати, різать бить, топить душить

[С. 14]

якби. Якби да повернулись його зуби. Я не раз задумувавсь над тим и думати було прощо...

Кузьма та був типовий екземпляр, то було велике дзеркало в якому можно було вбачати дуже багато тогочасного, а ще більше – майбутнього, може й далі дня сьогоднішнього. Хиба ж Кузьма такий був тільки в нашому селі? А хиба кожен з їх пас тільки корів? Думав я тоді не на своєму рівні, думав я тоді і не про все дозволене і найбільше шкодував що так рано смерть забрала Леніна. І хоч я уже сказав тоді всі вірили. Я не вірив. Я не вірив жодному із закликів, я невірив тим керівникам що з такою натхненною насолодою руйнували селянські житла грабу-

[С. 15]

вали себ'ян. Грабували серед білого дня, грабували вочевидь і голосно вихвалялися високими досягненнями зруйнованого...

Я зовсім мало освічений, в ті часи не до освіти було. Все ж таки я не мало читав, уже тоді, книжок. Були у нашом селі колись і добрі люди хоч би і ті пани яких уже я називав. Вони чомусь були зовсім іншої думки про мою матір – наймичку свою, та про її дітей. Пані Кротевич не цуралась моєї мами аж поки їх і вивезли з села. Вона бачачи мою допитливість, мою жадобу до

навчання, часто приносила мені книжки. Книжки найбільше історичні. Великої ціни книжки. Книжки які я більше нігде і ніколи вже не зустрічав. Читав я старанно

[С. 16]

з великою охотою, з допитливістю і здається, прочитане, хоч може і посвоєму, не погано розумів і в жодній книжці я ніразу не прочитав, щоб людину яка грабує свого сусіда лише зате що сусід умів і хотів краще обробляти свою землю – хвалити. В той час куди б не пішов: на любому із видних місць: кричить тобі в саму душу, величезними здебільшого незграбними, з помилками неписаними літерами. Знищимо куркулів як клас. Велику на багатьох сторінках писану прочитаю мною книжку, я розумів. А оці чотири слова написані на стінах – не розумів. Ніяк не розумів. Чому це треба знищувати, такого ж селянина як і сам? Чому це той хто свого не має

[С. 17]

має право віднімати у того у кого є? Після революції уже прожили більше десяти років. Революція усім давала землю. А НЭП дозволяв селянам, вести своє господарство хто як умів, хто як старався. Хто нащо здібний був. І дійсно розвивались господарства по різному, навіть при абсолютно рівних умовах. Одержавши землю, працюючі люди уміло і з великою турботою, не покладаючи рук нешкодуючи ні себе ні своєї худоби працювали і за це мали прибуток. Інші одержавши такуж і стільки землі, не дуже прикидались до її, згайнували той золотий час, наймудріший із самих мудрих політики НЭПу не досягли високого прибутку

[С. 18]

бо земля даром не давала. Тож хто із тих двох, близьких сусідів повинен мати право на життя – працюючий чи ледащий?

Я віддав право працюючому, умілому, люблячому землю. А робилося – навпаки. Чому? Питання яке й до цього часу залишається в мене відкритим. Чому? А було ж так.

Я вже сказав: у нашому селі було лиш двоє куркулів. Їх зразу розкуркулили, а вони і не скаржились за те. Вони добре розумілись на всіх тодішніх подіях що відбувалися в державі сліdkували за їх розвитком і знали набагато раніше за наших неписьменних керівників, що них наближається і коли воно дійде до їх. Вони

[С. 19]

забагато років наперед знали до чого воно йдеться і приготувалися зустрічатися з неминучим з гідністю, розумно і без невдовольень і без опору. Ще в 15-16м роках Пани розпродали свою велику землю. Розпродали за золоті гроші. Порозвозили кудись свої дорогі речі. Порозпродавали майже всю худобу і не малі запаси хліба. А коли настав той, їхній, час: Вони спокійно залишили майже порожні вже свої будівлі і без опору поїхали туди куди їм було звелено. Вони, не загинули. Решта селян, були просто селяни. Одні із їх оті обдурені панами, що не одне покоління збирали гроші, віддали за землю, і далі потом своїм та мозолями надбані золоті червінці, купили собі у пана

[С. 20]

його панське прізвисько – куркуль. Куркуль якому уготовано вже долю – бути знищеним як клас. Таке було все тут заплутане що не тільки я зі своїм не дуже багатим розумом розуміть не міг. Того ніхто не розумів.

«Не по коню так по голоблях.» Куркуль уже давно поїхав і поїхав тимже куркульом. Бо все своє господарство він мав при собі, тільки не в десятинах лісу, сіножатів чи орної землі, а просто у торбині. А хіба ж пан Кротевич був лише у нашому селі? Тож і в нас: був же і Федорович і він зроби все таке ж як і пан Кротевич і навіть не чекав поки його кудись будуть везти поїхав сам на декілька раніше.

[С. 21]

була в нас економія, завод мала спиртовий, мала ферму і була земля Землю поділили, а от будівлі: великі клуні з хлібом, двох поверховий амбар з зерном, великий коровник з коровами навідомо від чого, а вірніше: не відомо ким, були підпалені і погоріли вщент. Завод був недобудований. Його розтягали селяни.

Все то не випадково і так же не зрозуміле...

Або навіть дуже зрозуміле: не мені, то, не діставайсь нікому. Може то було й несправедливо. Гріх губить добро, особливо вже було бе[з]душним спалення живих корів. И всетаки той хто палив, палив тому що юридично, то була його

[С. 22]

власність ще не зовсім відчужена. Все це повинно було стати початком всього того що і прийшло уже аж в тридцяті роки.

Сільська влада була дійсно сільською в повному розумінні слів тих.

Наш селянин був головою сільради, наші селяни були комуністами. Наші селяни займали всі керівні стільці, наші селяни: всі взагалі і кожний окремо були майже неписьменні, або і зовсім неписьменні. Добре ще, що деякі зних, хоч і неписьменні, та природньо були розумні, в багатьох же не було нічого, нічого. І це найбільшим бичом і найдошкульніше, грюкнуло по всіх без вибору селянах.

Такі люди маючи в руках своїх владу завжди будучи підігрітими самогоном

[С. 23]

та ще й маючи дозвіл чи може просто не відчуючи заборони здатні були не все і чомусь дуже мало на добре. Ой мало надобре. Самі вони зкладали списки куркулів самі розкуркулювали і робили все те найбезсоромніше: Заходили в хату до куркуля, один сідав за стіл, розгортав засмальцованого зошита слинив огризок олівця і обявляв: продається двір Пархоменко Івана

усім з усім шо в йому є. Ціна 10 карбованців, хто більше? Хтось один з їх (проте було уже давно домовлено) говорив п'ятнадцять, п'ятнадцять раз, п'ятнадцять два, п'ятнадцять три. Подвір'я продано. Чула Іваниха збирайся геть. У Іванихи на лаві п'ять невеличких паляничок чекали поки Іваниха посадить

[С. 24]

їх у піч. А на печі шестеро малих дітей. Сьоме біля полика в колисці. Та не довелось тим паляничкам в піч потрапити, вони були поскидані на землю і потоптані брудними чобітьми, колиска з немовлям була викинута у виставлене вікно, а малих дітей із печі дорослі люди брудними чобітьми від грязі й від тіста, майже викочували на вулицю в грязюку змішену із першим снігом, дітей невідтих. В піч, що ждала паляничок хтось хтось жбурнув відро води... і все скінчено. Додавались відсотки знищення куркулів, а надворі в грязі стояла жінка тулячи до грудей немовля і мов би одубівши слухала найжахливіший плач своїх гряззю перемазаних замерзаючих

[С. 25]

дітей.

Де, в якій частині світу, в якій країні, між яких людей чи хоч би й в якої віри, можна подивитися на щось подібне?

А ворожнеча розгоралася. Апетити на дармове майно не меншали. Тепер уже розкуркулених ніхто і нікуди не вивозив. Просто грабували, вигоняли з дому і надалі втрачалась до їх усяка цікавість. Садіба продавалась за безцінь, а то й просто руйнувалась, руйнувалась без жалю і без сорому і без ніякої ж потреби. А та жінка з малими дітьми мала поневірятись десь. Мала проклинати когось, а кого? Радянську владу. А чи ж радянська влада мала на меті оту сваволю, оте знущання людини над

[С. 26]

людиною? Ні, не мала! Тільки її, радянської влади в той час у селах наших небуло, переборола сволоч куркулів уже давно не стало у селі а знищення тривало. Першим був розкуркулений наш пан Кротевич [.]. Останньою розкуркулювали його наймичку мою маму, удову з шістьма малими дітьми. Літом 1932 р. я мав череду в тридцять п'ять корів. За кожну корову мені платили натурою один пуд озимого зерна – жита чи пшениці, один пуд картоплі і п'ять карбованців грішми. Зимою уже у тридцять третьому році я звозив саночками зароблені свої пуди. Сусід Іван, він був активним розкуркулювачем, спостерігав за моєю роботою і певне підраховував, бо коли я

[С. 27]

притяг останній пуд Він підігнав підводи і за один раз у нас забрали все зерно і те ще я настигував санчатами і те що з братом вимолотили ми зі своїх снопів. На другий день забрали всю картоплю не питаючись і не піклуючись проте: а чим ти жінко, будеш годувати отих своїх шестеро дітей? Це було вже майже на весні: мабуть у березні або й напочатку квітня. Мати віднесла тоді заяву у колгосп та забраного зерна й картоплі нам уже не повернули. З цього часу ми почали привчатись жити майже не ївши, а потім і зовсім не ївши того ще треба їсти людям. Стали їсти те що їсть худоба. Після моєї мами жодного куркуля у селі вже не було.

[С. 28]

Розкуркулювати уже більш не було [кого] і всі ті хто розкуркулював виїхали з нашого села. Виїхали всією комунною зі всім своїм майном і майном награваним у своїх сусідів, яких спіткала доля стати куркулями по волі тих таки ж комунарів. Виїхали в Бердянський район в село Ногайск де мали стати допр (?) селянами у вимерлому від голоду селі. Розповідала моя рідна тітка яка з іншого села Ховдіївки, потрапила теж уже у те село, тікаючи з дому від свого чоловіка-п'яниці. «Коли ми приїхали туди нас розвезли по спорожнілим подвір'ям. В хатах в яких ми мали жити ми

знаходили не захоронених мерців. Багато хто не витримав страхіть незвичних для людей, все кинув там і виїхав кудись, або вертався назад – додому. « Дехто, кому не

[С. 29]

було соромно за ті грабунки що робилися в селі при розкуркулюванні і повернувся додому і в наше село. Але то були одиниці бо виїхало аж 130 сімей і більшість з їх приживались там. Награбоване у куркулів скоро зілось. Що посіяли весною не вродило і їх спіткало таке ж саме лихо, такий же голод, який зробили вони дома у своїм селі, своїм сусідам. Немало мерців довелось їм зарити в незнайому землю.

Як у тому прислів'ї: Лиха іскра поле спалить і сама загине.

Искра таки згинула. Згинула а поле згоріло. Величезне поле. Наше поле. А ми це не лише сім'я моєї мами, це все величезне село Ольшанка що в Сосницькому районі, це увесь Сосницький район що в Чернігів –

[С. 30]

ській області, це вся Чернігівська область що в Українській ССР, це вся наша Україна... Жахливо. Жахливішого напевне не буває. Але я розповідаю лише за свою сім'ю [,] за своє село.

Село моє. Величезне село. Було величезне. Заможне село і теж було колись, заможне.

Земля у нашому селі найродючіший чернозем. Забий у землю кілок сухий, говорили наші старі люди, і він зазеленіє. Село моє годувало саме себе і годувало велику кількість людей міщан. Все ж було багато садів. В садах стояли великі пасіки. Кругом села махали крилами на вітру не менше десяти вітряків. В селі були дві майже промислові за продуктивністю олійниці: одна велика купорушка що пере-

[С. 31]

дроблювала зерно гречки на крупи. В селі жили чудові гречкосії і чорним мов вугілля зерном її були заповнені засіки в кожному подвір'ї в нашому селі. В селі були свої чудові чинбарі і кожумяки, валушники, пряхи [,] ткалі[,] чоботарі й кравці. Десь майже півтори тисячі дворів це в селі, та ще не в одну сотню налічувалось їх на хуторах. У всі ті люди жили тихо, мирно, старанно працюючи доглядаючи землю, вирощуючи живність. Кругом села влітку де була толока випасалась безліч різної худоби і птиці. В селі не було жодного непрацюючого ні серед старих ні серед малих. Кожний виконував роботу на яку був здатний. В селі не було п'яниць хоч горілка продавалась зранку і до пізньої ночі і кожен день

[С. 32]

в селі не було злочинства, не було шахрайства. Не було у мові брудних слів, матюки, чоловіками вживались дуже рідко, да і то лише у великих сварках. Що ж до жінок, напевне почутий з рота її матюк, або побачена в її роті цигарка зразу ж вирішила б її долю – її прокляли б а це те що вона стала б відчужена від суспільства. Люди тільки господарство вели одноосібно, жили ж дружньою, згуртованою сім'єю суспільно, громадою, або як звали толокою, будувалися ставки[,] криниці, будівлі загального користування спільно вироблялись[.] Рішення про ліси і випаси. І громадою, всім селом утримувались[.] Старці- каліки що нездатні були

[С. 33]

заробляти на своє існування. Кожна жінка, і не більшість, кожна жінка ідучи до церкви в свято чи в неділю обов'язково несла з собою милостиню для калік. Масовому, вселюдському милосерддю меж не було. В лиху зимову заметільну ніч на дзвіниці, на всіх її чотирьох вікнах горіли яскраві лихтарі і чергували люди ритмічно посилаючи в пургу сигнали бовкаючи в самий великий дзвін. Людина піклувалася за людину. За свою рідну, за свою сільську, за зовсім далеку, невідому людину, що могла потрапити в скрутне становище будучи в дорозі, в лиху зимову ніч.

Все оте говорить за те що люди жили великим, людей достойним людським життям, яке аж

[С. 34]

ніяк не потребовало свого удосконалення та ще й по чийомусь не погоджену з народом принципу. І все таки: удосконалення таке прийшло...

Усі що перелічено тут мною загинуло, зникло на завжди. Зникло не поволі стихійного лиха з яким людина ще боротись не навчилась. Зникло поволі самої ж людини. А натомість з'явилася весна. Весна яка не повна квітами. Люди з'їли квіти.

Весна яка не пахла квітами, а пахла нудотним трупним духом, розкладом непохованих померлих з голоду людей. Їх я бачив надорозі що вела з села до залізниці. Бачив у лісі, бачив у полі на неораних і не засіяних хлібами нивах, нивах найродючішої землі [.]

[С. 35]

бачив у селі, бачив те жорстоке удосконалення, що принесла в село моє ота страшна весна 1933 року. Хай буде проклятий на вічно той, хто міг усіх отих, що вмерли, зберегти, а не зберіг. Хай буде проклятий по його вині померлими и не по його бажанню вижившими. Хай буде проклятий навечно за ту весну яка забрала так багато люду з України... Скільки їх? Ніхто того не знає, мабуть тому що на той час не було у нашому селі людини освіченої настільки, щоб вона зуміла всіх порахувать. Якщо ж узяти моє село яким воно було в році 1925тім і порівняти яким зробилося у 1935му то воно схудло більше ніж на половину. Схудло дворами і схудло живими душами. Удосконалилось село

[С. 36]

само по собі, напрошується запитання[:] А як же, все таки зміг уцілити ти? Це запитання до мене запитання доречно, в діло.

Бо ж таки вцілів вірніше: вижив. І не лише я вижив, вижила майже вся наша сім'я. Помер лише один старшенький за самого малого.

* *

Я як завжди, уже сьомий рік, пасу корів. Черета за зиму дуже схудла, з тридцяти п'яти що було той рік лишилися всього дванадцять. Хто свою продав, хто свою зарізав, у кого відібрали за борги податків, а в кого і вкрали. Я вже говорив про те. И все таки я залишався пастухом. Жив кожний день у полі, а дні у травні, в червні дуже дуже довгі, і треба було щось шукати їсти. З дому не було нічого окрім сірників ножа та великий мідний казанок.

[С. 37]

Ще носив з собою завжди сіль. Виганяв водою з нірок ховрахів, власними силами ловив птахів на гніздах [,] збирав пташині яйця, віднаходив їжаків, ловив в канавах дрібну рибу [,] рвав лободу, кропиву, квітки конюшини і щавель. Все те варив і їв. Їв сам а іноді ніс додому. Мабудь зі всього того була і користь бо ж пухлим я не був як це було у мене дома: Були пухлими два моїх менші брати, сестра, і мама. Перед найменшим брат Петро у ту весну помер. Його дитячий ще животик не справився з коровячою їжою і захворів важкою заразною форобою – Дізіентерією і дуже швидко вмер.

Якось увечері повернувшись як то і завжди з поля

[С. 38]

Побачив: моя мама була схожа на скляну банку наповнену чистою джерельною водою. Всі її тіло яке було видно спід одягу просвічувалось наскрізь і було повне мов поліетиленовий мішечок. Я добре зрозумів її стан. Я знав, до ранку вона уже не доживе. В той же день у полі я вполював побіч усього іншого два їжаки. Колючки я на їх обпалював, смалив, як це робили ми колись зарізавши свиню. М'ясо їхнє жарив в чималому казанку що жив у полі уже зі мною не одно літо.

Їжаки після зими уже віділись добре тож коли я його добре зжарював з його витоплювалось сало. Рідкий мов би олія смалець. Він дуже жирний і без нічого, ну [без] чогось би схожого на хліб випить я його

[С. 39]

не міг, але ж і викинуть ще більше не міг бо то був жир. Я виливав його у пляшку і ніс завжди додому. Їжаковий жир використовують як ліки при опіках [,] при обмороженні тай багато інших неприємних захворювань на шкірі. Виліковує той жир. В той день я теж приніс доверху повну, велику чорну пляшку, одну кварту, того жиру. Дивлячись на свою маму я до болі в лобі вишукував якісь засоби скорої і зовсім не відкладної допомоги. Я був наляканий, я перший раз подумав що і мама, хоч вона і мама, вона ж може теж померти як це зробив уже Петро. І помре, обовязково вже помре.

В розпачі я забув про себе і з моїх

[С. 40]

рук вирвалась і гепнулась додолу ота чорна пляшка повна з їжаким жиром. Я підхопив її і тут у мене промайнула думка: жир же це, зовсім свіжий жир. Я налив аж трошки біль півсклянки і подав мамі.

Нате, пійть.

Вона взяла його і мабуть півсвідомо або і зовсім без думок випила той жир і тут же уляглась на голу лаву, що стояла під стіною замість [...]. Коли ранком я прокинувся мама стояла біля лави, а коли я підійшов до її, то я вжахнувся: переді мною не мама, а якась старшна, спотворена істота – кістяк мерця обтягнутий не своєю розкішною надмірно, шкірою, лишки якої звисали

[С. 41]

порожніми торбинками по всьому її тілу якщо оте що я тоді побачив можна було назвати тілом, та й ще не вмерлої людини.

Мама не бачила сама себе вона лиш відчувала: щось не те що було вчора. Вона розгублено дивилася на зе[м]лю (у нашій хаті не було підлоги) с підлави і поруч її виблискувало в ранковому промені сонця що пробилось крізь вікно величезна калюжа майже джерельної води, яку незмогла всмокстати в себе, добре втоптана, за багато років, часто змазувана глиною долівка [.] Обоє ми були упевнені: звершилось велике чудо...

Стояли мовчки дивились одне на одного і на калюжу і плакали.

[С. 42]

Я і тепер не знаю: чого ми тоді плакали. Не знаю. Потім мама спитала мене: а що ото ти вчора дав мені випить, - їжаківий смалець відповів я. Ти дай мені ще того смальцю, якщо він у тебе є. Я ще раз вип'ю і тоді уже ж напевне, не помру. А якже треба б, щоб я таки не вмерла, не мені, Вам мої найнещасніші сирітки, треба б, ой як треба...

Та я і сама вмирати ще не хочу, бо знову таки: у мене є Ви дітки мої... Я подав їй оту чорну пляшку. Вона просто вихопила її з рук моїх і притьмом кинулась до полу де покотом лежали її діти, ледве живі мої брати й сестра. Першого вона підвела найменшого Івана. Підтримуючи голову

[С. 43]

його яку він сам уже не міг підвести влила йому в рот неміряючи з рильця пляшки того чудодійного смальцю.

Потім уже чаркою почастувала брата Василя і сестру. Найстаршого брата дома не було. Він ще не повернувся зночі, пас колгоспні коні уночі. Але він теж пухлим не був, щось як і я знаходив їсти.

Далі я вже не став спостерігати чи мама випила і ще раз того жиру чи може й ні, мабуть що ні бо вона ж наша мама.

Дуже рано того дня я пішов у поле. А у полі: мовби ніде нічого лихого і не було...

Піднімалося, як завжди, велике ласкаве, веселе і тепле сонце. В небі висіли високо мов залишені з

[С. 44]

ночі кимось, маленькі каганці виспівували жайворонки. Небо чисте, високе, високе і голубе.

Голубе – яке ні з чим порівняти неможливо. Таке голубе. Як небо...

Під ногами майже море, та що там, море – величезний, безмежний океан – земля.

Наша годувальниця.

Матінка наша земля.

Укрита густим, густим різнотрав'ям пересипаним мов зорями безліччю різнокольорових квітів – килимом, ціну якому, визначити ніхто б не зміг. Килимом, ціни якому взагалі немає. Земля. Моє безмежне поле, не засіяне, не доглянуте дбайливою рукою людини – спокончівчного трударя-хлібороба мого одно-

[С. 45]

сельця, земляка мого, заросле травною поле. Лежить він там на тому дорогому килимі у вінку із живих квітів. Не забула його земля, вшанувала його пам'ять обгорнувши залишки його у найдорожчий саван.

Пахощі ранкового, ще росяного поля, змішувались з їдким нудотним духом тліючого трупу паморочили голову ...

То в такий напевне спосіб, в останній раз людина яку примусили, не вчасно, не своєю смертю, вмерти, виражала докір свій за свою невчасну смерть, за все оте спустошення, що було колись під силу лише наскокам нехрещених ординців та ще чуми.

[С. 46]

До блювоти огидний дух стояв у тихому повітрі біля трупа уже майже зарослого травною, а я стояв дивився на його і думав...

Вірніше: Я не думав. Моя уява малювала на тому місці мою маму, мою сестру, моїх братів і себе теж...

Жахливий малюнок... Не доведи господи, щоб він кому небудь повторився. Не доведи господи.

Щось мене струснуло. Я вирвався із оціпеніння і тоді згадав чого я тут. Я маю вполювати їжаків. Бо то не було чудо, що перетворило мою маму на рухомого мерця. То їжаківий жир за якихось п'ять чи десять годин витіснив із її тіла таку велику кількість

[С. 47]

майже джерельної води. Може трапиться так й з братами. Може не помре й сестра?.. Може, якщо я уполюю їжаків. Більше я нічого вже не бачив окрім тих лише мені відомих, непримітних у траві прикмет, де вляглись на день спати за ніч наситившись їжаки.

Може доля наша ще зовсім не забула нас, чи може я на той час таки дотепним був, чи може просто не пощастило їжакам. Вполював я їх чотири. Ще вилив одну нірку ховрахів з її вилізло двоє старих і шестеро ще не великих молодих ховрашка звірок зовсім маленький, але ж якщо їх восьмеро то вже кілограм

[С. 48]

найціннішого пригодного для всякої дієти м'яса. Ховрашка живиться лише травною та зерном хлібів і деяких трав.

Увечері радіючи успіхам своїм з немов зусиллям ніс важке відро з найдорожчим скарбом – рятівною їжею своїм братам і мамі.

Ховрашків за весну я вже поїв немало. Шкірки з їх купував у мене заготовач Пилип а за гроші якими оцінювалася вартість шкірки він продавав мені крам якого у крамниці нашої не було, тобто, як тепер говорять дефіцит. Тоді то була мука, а іноді цукор. Більше тканини а то і чоботи. Ну а вчора... Я випросив у заготівельників відро: голубе поверху і біле мов блюдечко зсередини, такою ж накривалось кришкою

[С. 49]

Оте відро увечері я й ніс додому повним. Ніс часто зупиняючись. Відро було нелегке а сили і в мене було не лишньої, а як сьогодні той зовсім: Я зберігаючи їжу для врятування хворих сам дуже мало їв. В хаті я знову побачив як раз все оте що бачив ранком: підполом болото, а на полу під стіною напів лежа, напів сидя ледве ворухнулися тут найжахливіші потвори – кістяки в несвоїх широких шкірах з блискучими глибоко запалими очима, що якимось неприродньо зі страхом і великою надією, дивились на мене. Вони вже розуміли. Я врятував їх. Вони хотіли жити. І я їх врятував.

Мерці мої все всі вижили: Худі,

[С. 50]

добре вираженими скулами. Ніс приплюснутий по японському з широкими ніздрями. Запалі очі чомусь зовсім зелені, широкі майже непомітні брови й глибока зморшка, не така яка буває у всіх – поперечна на лобі, моя була (та вона й зараз є) не поперек, не горизонтально, а вертикально – вдовж, майже з середини перенісся і до середини лоба. В той час такий лоб здавався мені розрушеним (?). Все крім лоба й носа, заросло густим і довгим, на колір, сивим, мов гусячим, пухом. Відчого все моє обличчя здавалось зовсім немоїм, чужим, позиченим у якогось старого сивого дідуса. Так мене мої ровесники і звали – дідок...

І я слухав без образи. Я вірив – я дідок.

[С. 51]

і ніколи юнаком уже не буду. У книжках я читав не раз: молодість не повертається.

І час ішов. Надходила пора трав'яних жнив – косовиця. Колись: найцікавіша, навеселіша, найбажаніша і найкрасивіша пора. Я ще при живому батьку навчивсь любити ту пору за оті маленькі молоточки що перед самим сходом сонця цокотіли на всій моїй вулиці, на сусідніх вулицях, по всьому селу, цокотіли відбиваючи косу. Клепали косу по-нашому, по-сільському. Цокіт той, у супроводі дзвінких пісень, ранкових співунь – пташок на все життя лишився в моїй пам'яті як сама найдорожча пісня – пісня рідного подвір'я з якого я, не зміг нікуди утікати за цілих сімдесят літ

[С. 52]

крім тих восьми років війни і військової служби що водили мене багатьма неблизькими дорогами, ні разу не дозволивши зайти додому у своє подвір'я.

Цього ж літа, косовиця була найважчою і зовсім не бажаною працею. Найкращі косарі не здужали тягнути косу у густих високих травах. Не дужали хоч з колгоспу начали давати на косовицю білу муку. Здається, півкило на чоловіка кожний день – на затірку яку варили у великих чавунах там же де косили, вночі. Ми теж пішли всі на роботу в поле, робили хто що думав: Василь коні пас. Ми з сестрою ворочали покоси [.] Мама з жінками гребли сіно. Ми добре на-

[С. 53]

їдались затіркою там, а наймолодшому Івану кожний потрішечки нашкрібав з чавунів після обіду і приносив увечері додому. А скоро, дуже скоро, начали давати муку додому і півкило на кожну душу скільки їх було в сім'ї і окремо по триста грам на затірку нам на обід. А дома вже з'явилася молода картопля. Як не скрутно жити було навесні люди все таки картоплю трохи посадили. І дивно: моя мама садила перерізаною на двоє картоплинкою яка сама була величиною з горішок, наш лісовий горішок. А картопля родила якби зробив перерахунок на гектар то було б не менше

як п'ятсот центнерів. Ми повеселіли. Через деякий час нажали жита і пшениці. Пустили кінну молотарку

[С. 54]

і перше зерно пшениці нового врожаю поділили на двори по мішку на двір, а в кого сім'я лишилась більшою тому давали і два мішки.

Люди напекли хліба, якісного хліба в перший раз за цілого півроку. А смерть ще довго не залишала нашого села. Мовби лозинки з віника: то тут, то там вискубала з гурту [...] не боючись і не шкодуючи.

Дуже зголодніла людина втрачає почуття міри і скільки б вона не з'їла, бажання їсти її не кидає. Звісно ж не всі кількість їжі регулювали розумом, не шлунком. І тоді гинула, гинула і ще одна людина вбита все тим же голодом, тією тридцять третьою весною.

[С. 53]

За теж той тридцять третій рік, а може ота біла мука з якої затірку варили, чи може то голодні люди боялись перестали тієї книги, що носився з нею по світу Сатана. Не знаю. Тільки ж тридцять третій рік, був роком остаточно на сто чи може й більше тих відсотків, суцільної колективізації.

Тобто всі люди стали колгоспниками. Життя воно було і буде життям. Лише трошки попустили візки якими звязані були і руки й ноги, і вже людина знову стає людиною. Великі зміни наступили після голоду: в колгоспі засівалася землі хлібами, висаджувалась картопля на всіх запланованих гектарах, висаджувалися і техкультури: в нас – тютюн

[С. 55]

Лише в мене, в моєму особистому житті всі залишилося на тому рівні. Я продовжував пасти корів череда яких зростала. І вигоняв її ранком уже із повною торбинкою в якій був добрий хліб, молоко, а іноді і шматочок сала. Мені уже і сімнадцятий надходив. Щасливий час юнацьких мрій, юнацький час захоплення яке так важко відпускало гальма, затягнуті до краю попередніми

безжалісними роками. Запал юнацький мов перегорів... Як ото на дуже пересохлій ниві: уже й дощі пішли, а на ній ніщо не зеленіє...

Тиха іскра, не зникла тоді зовсім. Вона спалила полк, на час десь приховалася той тліла...

І пух з того обличчя чомусь несхо-

[С. 56]

див і кличка дідок мов приросла до мене і невідставала.

Дідок і це мої, ще неповні, сімнадцять років..

Не смертельно, ні...

Але ж занадто неприємно. І більше і більше вірив: «молодість не повертається» а коли роздумував багато висновку доходив іншого: Молодість до мене не дійшла згоріла, там, на тому полі.

Не смертельно, ні, але ж занадто неприємно. Я не міг не розуміти бо ж бачив себе зовні. І гинули мої юнацькі почуття ще десь дорогою, далеко, не з'явившись. Я не міг собі повірити. Що хоч коли небудь я сподобаюсь... три крапки. Так боявся навіть того слова

[С. 57]

про яке ви звісно ж догадались. І я на його місце змушений поставити три крапки. Я боявся його вголос проказати, хоч і хотів. Дуже хотів. Мій час, мої сімнадцять років, мої з обломаними крилами надії.

Вони лише стояли за мене. А вигляд мій, з ніколи необутими ногами: який же він далекий був від того поетами условленого найкращими співаками оспіваного щасливого, босоногого дитинства. Я був пастух: ціле літо аж до побілівшої від інію трави – босий пастух. І якби не мінялася мене [...] - босий пастух, босий і майже по жебрацькому одітий. Явно розгублені на польовому ки –

[С. 58]

лимі дитячі роки...

На четвереньках через юнацьки вже повзу, повз. А далі що? А далі втрапив ні в які. Ні, ні. Ви не думайте, поганого нічого на мій рахунок записаного, ні разу і ніким, не було. Послі корів я тракторист. Перший тракторист першої МТС у нашом у нашому районі.

Літо: 1935-го-36-37 і 38-го років я працював на тракторі ХТЗ 15-30 і непогано. 26 листопада 1938го року пішов до лав Червоної армії, там зустрів найперший ранок війни бо знаходився на кордоні в Литві. Зазнав гіркої долі відступу. Може колись чули про Талінський перехід: я один, із дуже багатьох, утоплеників того переходу залишивсь живим. А потім знову 33й голод в Ленінграді.

[С. 59]

Всі дев'ятьсот днів і ночей.

Потім наступ аж через гори в город Прагу і тільки в новий рік 1946 року з'явився дома: рядовий обмежено пригодний виконувать службу з обмеженим ходінням і не вимогливу до чіткого зору.

Дома повійні механізатор широкого профілю: до пенсійного віку хоч пенсію я одержував як тільки повернувся бо мав III гр. ИВВВ. Зараз маю II гр. та ще сімдесят і один рік життя такого про яке Ви уже знаєте. Маю нагороди. Далі я спробую відповісти на поставлені вами питання. 1.2 Про саботаж хлібозаготівель. Не було саботажу з боку керівників села і продотрядівців.

[С. 60]

Було уже все вибрано, а хлібозаготівля вимагала хліба, в те що нема невірили. Були селяни, які хотіли залишити для себе хоч трохи зерна, бо ж розуміли, до чого йдеться. Таких знаходили, судили, 2-5 років назначали принудпраці, забірали з дому. Куди не знаю, але назад в село із їх ніхто не повернувся. Репресій з осудженням керівних працівників здається не було.

Покарання адміністративні роздавалась не жаліючи. Іноді їх просто заміняли і іншими більш спритними.

Форми допомоги: на якому то було рівні я не знаю. Муку колгоспи одержували на загальне харчування і одержували то не багато на посів насіння. Допомоги з міста ні на весні ні влітку у нашому селі не було.

[С. 61]

У тридцять четвертому, тридцять п'ятому і шостому чи може й сьомому роках коли в колгоспах основною тягловою силою були ще коні хтось виявив наших коней хворими на менінгіт. Було застосовано ретельний нагляд за тваринами який полягав у тому що кожний день увечері і ранком змірувалась температура в їх.

Списки-грахвіки відправлялись в райветлікарню а звідтіль надходили накази яких саме коней треба знищувати, як бациллоносіїв заразної епідемічної хвороби. І стріляли коней десятками і закопували не знімаючи шкіри. У мене завжди закрадувався сумнів щодо хвороби. Чомусь хворість

[С. 62]

ту знаходили у самих найздоровіших коней. В такий спосіб було більше половини знищено и самих найкращих коней, а коли це врахувати, що тих що виїзжаючи з села 130 сімей комунарів забрали більше двісті теж найкращих коней, то в селі майже нічого не лишилось і нічим було обробляти землю.

Я не вірив що то робили ті люди яким був дорого розвиток наших уже суспільних господарств, яким був дорого добробут всієї нашої країни. Говорить проте не було можно і ніхто не говорив хоч іноді і плакали закопуючи коней.

Мені здається: Лиха іскра тліла і хоч може й без полум'я, одним лиш жиром, а все таки спалила нас

[С. 63]

Пробачте Ви мені, якщо я наговорив не в діло.

Я нічого за цей зошит не прошу. Лише шкодую що в начату справу Вами, не здатний унести щось по справжньому важливе. Бо справу Вашу ціню дуже. Довго я її чекав. Вона повинна бути. Тож бажаю найвеличезнішого успіху у тій нелегкій справі Вам.

І з великою повагою до Вас і діла вашого

[підпис]

грудень 1988

251633 с. Ольшане

Сосницького р-ну

Чернігівської обл.

Пуд Микола Степанович